

นัยทางการเมืองใน “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน”¹

Political Implication in “Sae Pha Khun Chang – Khun Phaen”

กิตติศักดิ์ เจิมสิทธิประเสริฐ²

Kittisak Jermsittiparsert

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษานัยทางการเมืองในหนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายนัยทางการเมือง ทั้งในมิติของความคิดทางการเมืองที่ปรากฏในตัวบท ตลอดจนบริบทและวาระทางการเมืองที่ขับเคลื่อนให้เกิดการตรวจชำระและจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2460 ด้วยการศึกษาความตัวบทอย่างละเอียด และการวิเคราะห์เชิงบริบท

ผลการวิจัยพบว่า ตัวบทของหนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ สามารถเป็นภาพแทนความจริงของสังคม ที่จะเน้นย้ำให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้คนในชนชั้นต่างๆ ทั้งยังแฝงไว้ด้วยแนวคิดเรื่องความจงรักภักดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ของข้าราชการทหารต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเมื่อพิจารณาควบคู่ไปกับสถานะและบทบาทของ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สภานายกหอพระสมุดฯ ขณะนั้น รวมถึงบริบทของประเทศไทย ในห้วงเวลาดังกล่าว ทำให้สันนิษฐานได้ว่า การเกิดขึ้นของหนังสือเล่มนี้ มีหน้าที่จะเป็นไปเพียงเพื่อ “รักษาหนังสือกลอนเป็นอย่างดีในภาษาไทยไว้ให้ถาวร” ดังที่พระองค์ทรงกล่าวไว้ กระทั่งยึดถือกันในปัจจุบัน เท่านั้น หากแต่หน้าที่จะเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมือง ที่ทรงมุ่งหมายจะปลูกฝังความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน โดยอาศัยภาพแทนความจริงดังกล่าว เป็นตัวแบบ

คำสำคัญ: 1. เสภาเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน. 2. นัยทางการเมือง. 3. ความจงรักภักดี. 4. รัชชาติ.

¹ ส่วนหนึ่งจากวิทยานิพนธ์ เรื่อง “นัยทางการเมืองใน “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ภายใต้การควบคุมของ รองศาสตราจารย์ ดร.โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และการสนับสนุนจาก โครงการให้ทุนสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์ ประจำปีงบประมาณ 2551-2552 สถาบันพระปกเกล้า เสนอต่อ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ หมวดวิชาการปกครอง; ปรับปรุงจากบทความ เรื่อง “นัยทางการเมืองใน “เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน”” เสนอในการประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษาแห่งชาติ ครั้งที่ 12 โดยบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น วันที่ 12-13 กุมภาพันธ์ 2552 ณ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และบทความ เรื่อง “นัยทางการเมืองใน “เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน”” เสนอในการประชุมทางวิชาการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 47 โดย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วันที่ 17-20 มีนาคม 2552 ณ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

² นิสิตหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร

Abstract

This research is a study of the political implication in the National Library version book named “Sae Pha Khun Chang - Khun Phaen”. Its purposes are to describe the political implication which appeared in texts as political thought dimension and, there appeared the whole contexts with a political agenda to drive to the advents of archives scrutiny and settling publications in 1917 under the deliberately-particular performance of interpretation and contextual analysis.

The research has revealed that texts in this aforementioned, the National Library version “Sae Pha Khun Chang - Khun Phaen”, had portrayed the real figures of society, particularly, the relationship among people’s castes in vertical power with disguising loyalty of military to the monarch. As the study has showed the status and role of Prince Damrong Rajanubhab, the president of the National Library, with the Thai State’s scenario at that time, we have come to a presumption that the advent of the mentioned book wasn’t only to maintain the Thai poetry scheme orderly in Thai language’s system as ultimately perfect as anticipated but also to establish the monarchism’s loyalty among Thai people by resorting the deeply-disguised figures as typically formed.

Keywords: 1. Sae Pha Khun Chang - Khun Phaen. 2. Political Implication. 3. Loyalty. 4. Nation-State.

บทนำ

ในบรรดาวรรณคดีของไทย นับตั้งแต่อดีตจวบจนกระทั่งปัจจุบัน "ขุนช้างขุนแผน" ถือเป็นเพชรน้ำเอกที่มีผู้กล่าวขานและนิยมอ่านกันมากเป็นลำดับต้นๆ (กรมศิลปากร 2545 : คำนำ) ความนิยมเช่นนี้ ทำให้มีผู้สนใจนำเรื่อง "ขุนช้างขุนแผน" ไปดัดแปลงเพื่อเผยแพร่ในรูปแบบคำประพันธ์ที่หลากหลาย อาทิ บทละคร ร้อยแก้วฉบับตัดย่อ นวนิยาย ภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ และการ์ตูน เป็นต้น (ณรงค์ศักดิ์ สอนใจ 2548 : 72) ทั้งนี้ เนื่องมาจากความพิเศษจากวรรณคดีอื่นๆ ที่ตัวละครสำคัญๆ ของเรื่องเป็นสามัญชนแทบทั้งสิ้น (กตัญญู ชูชื่น 2543 : 6) มิใช่เจ้าชายหรือเจ้าหญิงอย่างเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ ซึ่งเต็มไปด้วยคำว่า พระทรงศรี หรือ เทวีเยววยอด (ศุภร บุนนาค 2518 : 1-2) รวมถึงมีกษัตริย์เป็นตัวเอก (ธนาพล ลิมอภิชาติ และ วิศวา กิตติคุณเสรี 2551 : 47) เช่นเรื่องอื่นๆ ในยุคเดียวกัน จึงมิใช่เรื่องอัศจรรย์ที่วรรณคดีเรื่องนี้จะได้รับการยกย่องอย่างกว้างขวาง ในฐานะที่สามารถสะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณี และวิถีของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้อย่างครบถ้วน (คมทวน คันธนู 2541 : 128) จนถือกันว่าเป็นตัวแทนชีวิตแบบไทยๆ อย่างแท้จริง (ศุภร บุนนาค 2518 : 5)

พิจารณาจากข้อเด่น ดังที่ หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช (2532 : 434-435) บรรยายถึงคุณค่าของวรรณคดีเรื่อง "ขุนช้างขุนแผน" ที่มีต่อการศึกษาเรื่องเมืองไทย และเรื่องของคนไทยในยุคสมัยหนึ่งว่า เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน "เป็นบันทึกเกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณี และชีวิตของคนไทย อาจเรียกได้ว่า ในสมัยอยุธยาทั้งหมดลงมาถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ บันทึกนี้มีค่ามากในการศึกษาเกือบจะเรียกได้ว่าทุกอย่างเกี่ยวกับคนไทย ตั้งแต่ระบอบการปกครอง ระบบสังคม วัฒนธรรม ประเพณี และรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนในเมืองไทย เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน จึงเป็นวรรณกรรมเรื่องหนึ่งซึ่งจะต้องรักษาไว้ให้จงได้ และเมื่อรักษาไว้ได้แล้ว ก็จะต้องมีการศึกษาหาความเข้าใจ ให้ได้มากที่สุดจากวรรณกรรมเล่มนี้... อันเปรียบเสมือนขุมทรัพย์อันใหญ่"

สอดคล้องกับนักวิชาการ นักคิด นักเขียนหลายท่าน "ขุนช้างขุนแผน" จึงเปรียบเสมือนแหล่งข้อมูลสำคัญทางวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ ที่จะสามารถนำวรรณคดีเรื่องนี้ไปศึกษาในมิติต่างๆ ได้อย่างกว้างขวางและหลากหลาย

หากแต่เมื่อทำการสำรวจเอกสาร และสืบค้นผลงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง กลับพบว่า เกือบทั้งสิ้นของผลงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนี้ ถูกจัดทำขึ้นโดยนักวิชาการ และมหาวิทยาลัยทางด้านภาษาไทย โดยเน้นเฉพาะการศึกษา "ตัวบท" (ชুমสาย สุวรรณชมภู 2534) จำพวก แก่นเรื่อง (ปรีดา นวลประกอบ 2542) สภาพสังคมและวัฒนธรรม (วรรณัทธ์ อักษรพงษ์ 2516 ; ณัฐ สุขสว่าง 2535 ; วัลลพ โหรวชิต 2546) คำนิยม (วิชาญ สว่างพงศ์ 2530 ; ชีรเดช ชื่นประภาณุสรณ์ 2538) ความเชื่อ (ทัศนีย์ สุจินะพงษ์ 2516 ; จันทร์ศรี นิตยฤกษ์ 2543) คุณค่าเชิงวรรณคดี (ศักดิ์ดา บันแห่งเพชร 2517) และวรรณศิลป์ (ยมโดย เฟิงพงศา 2543 ; อัครวิทย์ เรืองรอง 2543) ตลอดจนลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของตัวละคร (ประจักษ์ ปรากฏพิทยการ 2527 ; สุนันทา ไสร็จจ 2520 ; สุนันท์ จันทร์วิเมลียง และ มิ่งขวัญ ทองพรมราช 2543ก, 2543ข, 2543ค, 2543ง ; ชลธิรา สัตยวัฒน์นา 2550) ที่ปรากฏในบทเสภา เรื่อง "ขุนช้างขุนแผน" เป็นสำคัญ โดยไม่ปรากฏว่าได้มีการนำวรรณคดีเรื่อง "ขุนช้างขุนแผน" และหนังสือ "เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน" ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ไปศึกษาในมิติทางด้าน "รัฐศาสตร์" อย่างจริงจังมาก่อนแต่อย่างใด

เท่าที่พอจะใกล้เคียงนั้น น่าจะมีเพียงการศึกษาวิจัยในมิติของ "คำนิยม" ทางด้านการเมืองการปกครอง ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เท่าที่ปรากฏในบทเสภา ด้วยการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างพระมหากษัตริย์กับตัวละครสามัญชน (สุจิตา ยิมัสชา 2541 ; สุริรัตน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา 2541) ซึ่งผลการศึกษาวิจัยส่วนใหญ่ ล้วนออกมาในลักษณะเดียวกันกับที่ หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช (2514 : 121) ได้เคยแสดงทัศนะไว้แล้วว่า "ขุนช้างขุนแผนเป็นนิยายการเมือง ส่งเสริมอำนาจของพระมหากษัตริย์ ผู้แต่งเจตนาให้คนอ่านหรือคนฟังเสภาเห็นว่า พระพื้นพานั้นเป็นองค์เดียวกัน ตลอดจนปกครองคนตั้งแต่ปู่ย่า ตา ยาย

ลงมาถึงหลาน เหลน โหลน เป็นอำนาจที่เที่ยงแท้
แต่องค์เดียว ตระกูลขุนแผนมีวิชาอาคม มีฤทธิ์ มีอำนาจ
ยิ่งกว่าผู้ใดในอยุธยา แต่ก็ต้องพ่ายแพ้พระเดชาณุภาพ
ขุนไกรที่มีวิชานั้น พระพันวษาก็ตัดหัวเสีย ขุนแผนเก่ง
ยิ่งกว่าขุนไกรก็ต้องเข้าคุก นางวันทองอันเป็นที่รักของ
ขุนแผนแต่คนเดียว ก็ถูกราชทัณฑ์ถึงประหารชีวิต ลูก
หลานขุนแผนมีวิชาความรู้อย่างไร ก็ต้องใช้วิชาเพื่อ
ประโยชน์แห่งแผ่นดิน และเอาตัวรอดก็ด้วยความจงรัก
ภักดี เกรงกลัวพระเดชาณุภาพเท่านั้น คิดกบฏเป็นต้อง
ตาย อาคมเสื่อมทันที” ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม ข้อสรุปในทำนองเดียวกันเช่นนี้
ยังถูกตั้งคำถามจากนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์อย่าง
สมเกียรติ วันทะนะ (2524 : 421) ตลอดจน คริส เบเคอร์
และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2551 : 136) อันเนื่องมาจาก
คำพูดของสมภารคอง เมื่อครั้งเถรแก้วเดินทางไปหา
วัดแค ที่มีได้แสดงถึงความจงรักภักดี หรือยำเกรงต่อ
พระมหากษัตริย์แต่อย่างใด ความว่า (กรมศิลปากร
2545 : 120-121)

ครานั้นท่านสมภารได้ฟังว่า
ออ้อจริงหาหาลืมไม่
กูขอบซิดเป็นมิตรกับขุนไกร
ยังแค้นใจที่มันม้วยไม่ต่อมือ
โดยจะสิ้นความคิดวิทยา
จะชานมาหากูไม่ได้หรือ
ถ้าใครกล้าตามมาไม่มีหรือ
จะพันเสียให้ลือเป็นแทงลาว
ถึงยกทัพนับหมื่นเต็มพื้นภพ
จะผูกผ้าพยนตร์บริบให้ฉาว
ไม่ทันล่องราตรีให้หนีกราว
กลัวจะยกธงขาวไม่ชิงชัย

.....

.....
กูเห็นแก่ขุนไกรที่ตายแล้ว
อายเถรแก้วนี้ก็เหมือนมันหนักหนา
อย่าอวรณ์กูจะสอนสิ้นตำรา
มิให้ฆ่าเหมือนพ่อของมึงนี้

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาถึงองค์ความรู้ในปัจจุบัน
เกี่ยวกับ “บริบท” ของวรรณคดีเรื่องนี้ พบว่าผลการศึกษา
วิจัยส่วนมาก มักตั้งอยู่บนข้อวินิจฉัยของ สมเด็จพระ
พระยาตำราภิธานุภาพ ที่ทรงแสดงไว้ในพระนิพนธ์
เรื่อง “ตำนานเสภา” (กรมศิลปากร 2545 : (1)-(42))
“อธิบายบทเสภาเล่ม 2” (กรมศิลปากร 2545 : (43)-(48))
และ “อธิบายบทเสภาเล่ม 3” (กรมศิลปากร 2545 : (49)-
(52)) เพื่ออธิบายประกอบการตรวจชำระบทเสภา และ
จัดพิมพ์หนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอ
พระสมุดฯ เมื่อปี พ.ศ. 2460 และ พ.ศ. 2461 เป็นสำคัญ
โดยเชื่อไปในทิศทางเดียวกันว่า เรื่องราวที่ปรากฏใน
วรรณคดีเรื่องนี้ มีเค้าเรื่องจริงเกิดขึ้นในรัชสมัยของ
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ระหว่าง พ.ศ. 2034 ถึง พ.ศ. 2072
หรือก่อนรัชสมัยของ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช
เป็นอย่างน้อย ด้วยมีปรากฏหลักฐานยืนยันอยู่ใน
พระราชพงศาวดารคำให้การชาวกรุงเก่า “เรื่องสมเด็จพระ
พันวษา” (กรมศิลปากร 2511) เมื่อเวลาผ่านไป
เรื่องราวดังกล่าวจึงกลายเป็นนิทานเล่าสืบต่อกันมา
จนกว่าได้คิดแต่งเป็นกลอน เพื่อเอาไปขับเป็นเสภาใน
ภายหลัง กระทั่งกรุงศรีอยุธยาพ่ายแพ้ต่อพม่าในสงคราม
คราวเสียกรุงฯ ครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2310) หนังสือเสภาที่
(อาจจะ) พอมืออยู่จึงได้ถูกเผาทำลาย และสูญหายไปเสีย
จนหมดสิ้น มาในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย จึงได้มีการรื้อฟื้นแต่งขึ้นใหม่โดยเหล่า
กวีราชสำนัก และรวบรวมเป็นเรื่องเขียนลงสมุดไทย

ในรัชกาลถัดมา³ กระทั่งในปี พ.ศ. 2415 โรงพิมพ์ของ หมอสมิทธิจึงนำไปจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มขึ้นครั้งแรก (กรม ศิลปากร 2545 : (14)-(33))

ด้วยเหตุแห่งลักษณะอัน "เป็นจลาจล" ของหนังสือ เสภาในขณะนั้น (พ.ศ. 2458) กล่าวคือ กระบวนกลอน และถ้อยคำของบทเสภาแต่ละฉบับมีความแตกต่างกันมาก คณะกรรมการหอพระสมุดฯ มี สมเด็จพระยาตำรากรมราชานุภาพ และพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์สุปรีชา เป็นสำคัญ จึงตัดสินพระทัยตรวจชำระบทเสภาสำนวนต่างๆ และจัดพิมพ์เป็นหนังสือ "เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน" ฉบับหอพระสมุดฯ ขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2460 (เล่มที่ 1-2) และ พ.ศ. 2461 (เล่มที่ 3) เพื่อให้เป็น "ฉบับมาตรฐาน" (Baker 2008 : 3) ด้วยมีความประสงค์เพียงเพื่อจะ "รักษาหนังสือกลอนเป็นภาษาไทยไว้ให้ถาวร เป็นข้อสำคัญยิ่งกว่าจะพยายาม รักษาตัวเรื่องขุนช้างขุนแผน" ไว้ (กรมศิลปากร 2545 : (36)-(40))

องค์ความรู้เช่นว่านี้ ในปัจจุบัน ได้รับการยอมรับ และยึดถือกันว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง จึงไม่พบว่า มีนัก วิชาการ หรือผลการศึกษาวิจัยที่ตั้งข้อสงสัยหรือ คำถามต่อสาเหตุหรือแรงจูงใจอื่นใด ที่ส่งผลให้สมเด็จพระยาตำรากรมราชานุภาพ ทรงตัดสินพระทัยที่จะ ตรวจชำระ และจัดพิมพ์หนังสือซึ่งได้รับการยกย่องว่า สามารถ "ใช้เป็นเยี่ยงอย่างสำหรับข้าราชการและคนอ่าน ได้โดยทั่วไป กล่าวคือ เป็นความจงรักภักดีถึงที่สุด ไม่มีปัญหา แม้จะต้องพระราชอาญาขั้นรุนแรงอย่างใด

ก็มีได้ทำให้ความจงรักภักดีของแต่ละคนนั้น เสื่อมคลาย แม้แต่บ่อย ยังจงรักภักดีต่อไป" (คึกฤทธิ์ ปราโมช 2532 : 20) ขึ้นอย่างจำเพาะในขณะนั้น ทั้งๆ ที่การเกิดขึ้นของ วรรณคดี รวมถึงตำรับตำราเป็นจำนวนมากในช่วงเวลา นั้น ส่วนหนึ่งมีความเกี่ยวพัน และเป็นไปเพื่อสนองต่อ นโยบายทางการเมือง และความมั่นคงของรัฐ โดยเฉพาะ สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ (Sturm 2006 : 144-149)

เมื่อพิจารณาถึงบริบททางประวัติศาสตร์ใน ขณะนั้น (พ.ศ. 2458) ไม่ว่าจะเป็นกระแสการก่อตัว ของ "รัฐชาติไทย" ที่เริ่มปรากฏรูปมาตั้งแต่ในรัชสมัย ของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อยมา จนกระทั่งการปรากฏตัวของคำที่มีความสำคัญ อย่างยิ่งยวด คือ "ชาติ" ในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (Reynolds 2005 : 27 ; Anderson 2006 : 101) รวมถึงเหตุการณ์สำคัญทาง การเมืองร่วมสมัยซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบอย่าง กว้างขวาง ทั้งในขณะนั้นและระยะเวลาต่อมา อย่างเช่น คดีกบฏ ร.ศ.130 (อัจฉราพร กมุทพิสมัย 2542 : 220-236 ; แกมสุข นุ่มนนท์ 2545 : 171-192) ซึ่งล้วนเป็น เงื่อนไขและวาระหลักทางการเมืองของรัฐไทย แต่กลับ ไม่เคยปรากฏ หรือถูกนำมาพิจารณาในผลงานศึกษา วิจัย ที่เกี่ยวกับวรรณคดีหรือหนังสือเล่มนี้เลย ทั้งๆ ที่มี แนวคิดและทฤษฎีเป็นจำนวนมากที่เสนอ และอธิบาย ถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญ ระหว่างการ เกิดขึ้นของวรรณคดี กับปัจจัยแวดล้อมทางสังคมและ

³ ความเข้าใจโดยมาก ณ ปัจจุบัน เกี่ยวกับการรวมเล่มเป็นเรื่องติดต่อกันครั้งแรกของวรรณคดีเรื่อง "ขุนช้างขุนแผน" ตั้งอยู่บน ข้อวินิจฉัยของ สมเด็จพระยาตำรากรมราชานุภาพ ที่ปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์เรื่อง "ตำนานเสภา" ซึ่งจัดพิมพ์เพื่ออธิบายประกอบการ ตรวจชำระ และจัดพิมพ์หนังสือ "เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน" ฉบับหอพระสมุดฯ เมื่อปี พ.ศ.2460 ความว่า "บทเสภาสำนวนหลวงนับว่า บริบูรณ์เมื่อในรัชกาลที่ 3 แต่งขึ้นแทนบทเดิมเกือบจะตลอดเรื่องขุนช้างขุนแผน เมื่อมีบทสำนวนหลวงบริบูรณ์แล้ว เห็นจะมีเจ้านาย พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง หรือขุนนางผู้ใหญ่คนใดคนหนึ่ง ที่เล่นเสภาและเป่าพาทย์เมื่อในรัชกาลที่ 3 คิดอ่านให้รวบรวมเสภาเข้าเรียบเรียง เป็นเรื่องติดต่อกัน อย่างฉบับที่เราได้อ่านกันในทุกวันนี้" (กรมศิลปากร 2545 : (29)-(30)) หากแต่มีค้อยมีผู้ใดที่จะอ้างถึงข้อวินิจฉัยใน ภายหลังของ สมเด็จพระยาตำรากรมราชานุภาพ ที่ได้ทรงอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า "เมื่อแต่งตำนานเสภาพิมพ์ใน พ.ศ. 2460 ข้าพเจ้า ได้กล่าวว่ามีเสภาฉบับหลวงเป็นฝีมืออาลักษณ์ เขียนในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นผิดไป มาพิจารณาโดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง เห็นว่าเป็นฝีมือ อาลักษณ์ในรัชกาลที่ 4 จึงต้องลงความเห็นใหม่ ว่าบทเสภายังมิได้รวบรวมในรัชกาลที่ 3" (ตำรากรมราชานุภาพ 2497 : 43)

การเมือง ในขณะนั้นๆ (Negash 2004)

สภาพปัญหาข้างต้น อันเกิดจากประเด็นโต้แย้งเกี่ยวกับความคิดทางการเมืองที่ปรากฏในตัวบท ผนวกกับความบกพร่องในองค์ความรู้เกี่ยวกับบริบท ของหนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติทางด้านรัฐศาสตร์ งานวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อ นำเสนอกรอบแนวคิด และคำอธิบาย เกี่ยวกับนัยทางการเมืองของหนังสือเล่มดังกล่าว ทั้งในมิติของความคิดทางการเมืองที่ปรากฏในตัวบท ตลอดจนบริบท และวาระทางการเมือง ที่น่าจะมีส่วนขับเคลื่อนให้เกิดการตรวจชำระ และจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2460 ในลักษณะของงาน จุดประกายให้เกิดการศึกษาค้นคว้าอย่างต่อเนื่องต่อไป มากกว่าที่จะเป็นงานซึ่งเสร็จสิ้นสมบูรณ์ หรือมีคำตอบ อันตายตัวเรียบร้อยแล้ว

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยใช้หนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ จำนวนทั้งสิ้น 43 ตอน (ตั้งแต่ตอนที่ 1 กำเนิดขุนช้าง ขุนแผน ถึงตอนที่ 43 จระเข้เถรขวาด) เป็นตัวบทหลัก และใช้เอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อประกอบการ วิเคราะห์ด้วยการตีความตัวบทอย่างละเอียด รวมถึง การวิเคราะห์เชิงบริบท ไปพร้อมๆ กัน และนำเสนอผลการ วิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

“เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” กับ “ความจงรักภักดี” และ “การขบถ”

ผลจากการวิเคราะห์ พบว่า ตัวบทได้เน้นย้ำให้เห็นถึงความสามารถของตัวละครสำคัญๆ อย่างขุนไกร ขุนแผน พลายงาม และพลายชุมพล อย่างต่อเนื่อง อาทิ ขุนไกร ซึ่ง “อาจองคกรกระพันชาติรี เข้าไหนไม่มีที่จะถอย รบศึกศัตรูอยู่กับรอย ถึงมากน้อยเท่าไรไม่เห็นมากรมการเมืองสุพรรณสนั่นหัว เข็ดขามคร้ามกลัวใครไม่ฝ่าโปรดปรานเป็นทหารอยุธยา มีสง่าอยู่ในเมืองสุพรรณ” (กรมศิลปากร 2545 : 2) ขุนแผน แสนสนิท “เรื่องฤทธิ์ ลือดีไม่มีสอง” (กรมศิลปากร 2545 : 364) เพียงคนเดียว

ก็สามารถฆ่าขุนเพชรอินทรา ขุนรามอินทรา และไพร่พล ได้อีกถึง 4,550 คน แม้พลายงาม ยังตระหนักถึงความสามารถของขุนแผนว่า “พ่อก็เรื่องพระเวทวิทยา ลาวหมื่นแสนมายังไม่พรั่น ทั้งมนต์จิ้งจกก็ขลังครัน ถึงคนร้อยคนพันก็ชวนทรุด” (กรมศิลปากร 2545 : 884) พลายงามในคราวอาสารบศึกเมืองเชียงใหม่ ซึ่งทูลขอเพียงขุนแผนให้ไปเป็นที่ปรึกษา และคนโทซอกอีก 35 คน ไปช่วยรบก็สามารถตีเอาเมืองเชียงใหม่ได้อย่างง่ายดาย รวมถึงพลายชุมพล เมื่อคราวแก่งปลอมเป็นมอญใหญ่ เพียงคนเดียว เสกกองทัพหุ่นขึ้นตั้งค่ายอยู่ที่บางเดิม สร้างความแตกตื่นไปทั่วทั้งพระนคร รวมถึงได้อาสาปราบจระเข้เถรขวาด ซึ่งใครต่อใครก็มีโอกาสที่จะปราบได้

ด้วยความสามารถเช่นนี้ของครอบครัวของขุนแผน ที่ขบเน้นภาพ “ความจงรักภักดี” ของตัวละครเหล่านี้ ให้อุหนักแน่นและเข้มข้น กล่าวคือ แม้ตัวละครเหล่านี้จะต้องราชภัยอย่างหนักหนาสาหัสตลอดทั้งเรื่อง ตั้งแต่รุ่นปู่เรื่อยไปจนรุ่นหลาน ไม่ว่าจะเป็นตัวขุนไกรที่ถูกสังหารและริบราชบาทว์ เพียงเพราะแทงควายที่กำลังตื่นและไล่ขวิดผู้คนตายไปเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้พลายแก้วพลอยถูกราชภัย ต้องหนีหัวซุกหัวซุน ตั้งแต่ครั้งยังเป็นเด็ก ตัวขุนแผน ถูกขังคุกถึง 15 ปี วันทอง เมียคนแรก ถูกสังหาร ลาวทอง เมียคนที่สาม ก็ถูกพรากไปกักขังไว้ในพระบรมมหาราชวัง ส่วนพลายงาม แม้สมเด็จพระพันวษา ทรงสั่งประหารแม่ของตนต่อหน้าต่อตา แต่ตัวละครทั้งสามนี้ ก็ยินยอมที่จะถูกลงโทษตามรับสั่งในท้ายที่สุด ทั้งๆ ที่ล้วนมีความสามารถเพียงพอที่จะหลบหนี ไม่ยอมถูกประหารชีวิตหรือจำคุก ได้อย่างไม่ยากเย็นนัก ราชภัยเหล่านี้ ในฐานะบททดสอบ จึงยังเป็นการตอกย้ำให้เห็นถึงความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระพันวษา “อย่างไม่มีข้อแม้” ได้เป็นอย่างดี

ความขัดแย้งที่ผ่านมา ว่าด้วยการตีความความหมายทางการเมืองของตัวบท อันเกิดจากการหยิบยกเนื้อความเพียงบางส่วนไปวิเคราะห์ กระทั่งนำไปสู่ข้อสรุปเกี่ยวกับหนังสือเล่มนี้ ว่าหนังสือเป็นเรื่องของความจงรักภักดี หรือในทางตรงกันข้าม เป็นเรื่องของอำนาจและการขบถ เมื่อพิจารณาถึงลำดับ และความสัมพันธ์ของแต่ละเหตุการณ์ รวมไปถึงสาเหตุที่อยู่เบื้องหลังการผูกเรื่องให้เป็นไปในทิศทางต่างๆ จะพบว่า

เหตุการณ์ที่แสดงถึงความจงรักภักดี และการขบถ นั้น มีความสอดคล้องและเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน กล่าวคือ นอกเหนือจากการตอกย้ำ ถึงความสามารถของตัวละครสำคัญๆ ของเรื่องแล้ว เหตุการณ์ที่แสดงถึงการขบถ หรือการไม่ยินยอมปฏิบัติตามรับสั่งของ สมเด็จพระพันวษา ล้วนเป็นเหตุการณ์ที่อยู่ใน 2 ลักษณะนี้ คือ เน้นย้ำให้เห็นถึงความสามารถของตัวละคร มิฉะนั้น ก็เป็นการแสดงช่องทางที่จะตัวละครสามารถจะเลือก เพื่อให้ออกจากราชทัณฑ์ไปได้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

กรณีของขุนไกร การที่จะกล่าวได้ว่าขุนไกร “ยอม” ตายเพื่อรักษาความสัตย์ มิใช่ตายเพราะ “หมดทางต่อสู้” ตัวยบทำต้องแสดงให้เห็นถึงความสามารถของขุนไกรด้วยว่า หากขุนไกร “ไม่ยอม” เสียแล้ว ขุนไกร ก็คงไม่ตาย ซึ่งตัวยบของหนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ นี้ ก็มีได้ละเอียดที่จะกล่าวถึงประเด็นดังกล่าว โดยเปิดทางรอดให้ขุนไกรไว้ถึง 3 ทางด้วยกัน คือ

1. ความสามารถของตัวขุนไกร ซึ่ง “อยู่ยงคงกระพัน” ดังที่นางทองประศรีกล่าวไว้ว่า “เสียแรงพ่ออยู่ยงคงกระพัน ใครใครทั้งนั้นไม่สู้ได้” ฉะนั้น หากขุนไกรไม่ยอมตายเสียเอง การประหารครั้งนี้ก็คงมีอาจจะทำอันตรายแก่ขุนไกรได้

2. การ “หนี” ไปเช่นเดียวกับนางทองประศรีและพลายแก้ว ดังที่ตัวยบได้เว้นช่องว่างให้เห็นว่าการบังคับคิด โดยเฉพาะการติดตามจับกุมตัวในขณะนั้น มิได้เป็นไปอย่างจริงจัง ครั้งนางทองประศรีและพลายแก้วหนีราชภัย จากสุพรรณบุรีไปยังกาญจนบุรี ซึ่งมีระยะทางห่างกันเพียง 1 วันเดินทาง การติดตามจับกุมก็มิได้มีขึ้น

3. การไปขอความช่วยเหลือจาก “สมภารคง” ซึ่งยอมจะทำให้ขุนไกรรอดชีวิตจากราชภัยครั้งนี้อย่างแน่นอน แต่ก็ด้วยเนื้อความตอนนี้เอง ที่แสดงให้เห็นถึงความจงใจในการเปิดพื้นที่ ให้มีการเน้นย้ำถึงความจงรักภักดีอันเป็นตัวอย่างของขุนไกรอีกครั้ง ทั้งยังเป็นการเพิ่มคุณค่าของการตาย รวมถึงความเข้มข้นของความจงรักภักดีของขุนไกรที่มีต่อสมเด็จพระพันวษาด้วย

ส่วนกรณีของขุนแผนนั้น การถูกจำคุกถึง 15 ปี ทั้งๆ ที่ตัวยบแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน ถึงกระบวนการสร้างฐานที่มาแห่งอำนาจของขุนแผน นับตั้งแต่เริ่ม

จำเรียนวิชาอาคมจากอาจารย์ทั้ง 3 เรื่อยมาจนออกตระเวนหาของวิเศษ อันได้แก่ กุมารทอง ดาบฟ้าฟื้น และม้าสีหมอก จนมีความสามารถเพียงพอที่จะต่อสู้กับกองทัพหลวง ขนาดเท่ากับกองทัพที่ยกไปปราบเมืองเชียงทอง ได้อย่างง่ายดาย รวมถึงความสามารถที่จะสะเดาะไซ้ตรวน ล่องหนหายตัว กล่าวก็คือ สามารถหนีออกจากคุกไปเมื่อไรก็ยอมได้ แต่ขุนแผนกลับเลือกที่จะอยู่ให้จงจำในคุก จนกระทั่งสมเด็จพระพันวษาทรงพระราชทานอภัยโทษให้

ในทำนองเดียวกันกับขุนไกร การ “ยอม” ติดคุกของขุนแผนในครั้งนี้ ยังได้รับการเน้นย้ำให้เห็นถึงทางรอดอีกครั้งในภายหลัง กรณีนี้ คือ ความสามารถของตัวขุนแผนเอง โดยสมภารเกิด วัดเขาชนไก่ คราวพิธีโกนจุกพลายงาม ที่ตำหนิขุนแผนว่าวิชาความรู้ที่ได้สั่งสอนให้ไปก็มีอยู่มากมาย แต่ก็ยังยอมให้ถูกจองจำ ซึ่งตีความได้ว่า หากขุนแผน “ไม่ยอม” เสีย การถูกจำคุกยาวนานถึง 15 ปี คงจะมีอาจจะเกิดขึ้น เหล่านี้จึงตอกย้ำให้เห็นถึงความจงรักภักดีอย่างหนักแน่นของขุนแผน ที่แม้จะมีความสามารถเกินพอที่จะป้องกันตนเองจากราชทัณฑ์ได้ตั้งแต่ต้น แต่ก็เลือกที่จะยืนยันถึงความภักดีของตน ด้วยการ “ยอม” ตามรับสั่งโดยดี ปราศจากซึ่งข้อแม้

ครั้นเมื่อคราววันทองถูกลงโทษประหารชีวิต ก็เป็นอีกเหตุการณ์หนึ่งซึ่งเน้นย้ำให้เห็นถึงการเลือกที่จะสยบ “ยอม” ต่อพระราชอำนาจของสมเด็จพระพันวษากล่าวคือ ทั้งตัวขุนแผนและพลายงาม แม้ว่าจะมีความสามารถเก่งกล้าสักเพียงใด ก็ไม่มีใครที่คิดจะขัดพระราชประสงค์ของสมเด็จพระพันวษา วันทองจึงต้องตายในท้ายที่สุด ดังที่พลายงามตัดพ้อว่า (กรมศิลปากร 2545 : 884)

แม้มีความเมตตาอาลัย
ไหนดแม่วันทองจะต้องพิน
พ่อก็เรื่องพระเวทวิทยา
ลาวหมื่นแสนมายังไม่พริ้น
ทั้งมนต์จิ้งจอกก็ขลังพลัน
ถึงคนร้อยคนพันก็ชวนทรุด
ทำไมกับอ้ายเพชรฆาต
พ่อเป่าจิ้งจอกปราดมันก็หยุด

เพราะพ่อไม่ช่วยจึงม้วยมุต
หรือว่าสุดสิ้นฤทธิ์ของบิดา

นอกเหนือจากความพยายามวิเคราะห์เนื้อเรื่อง อันน่าที่จะมีเหตุมีผลดังที่ผู้วิจัยได้อธิบายไปแล้ว คำโครงอันเป็นรากฐานความคิดทางการเมืองที่ปรากฏในตัวบทซึ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ได้หยิบยกมากล่าวอ้างถึงความเกี่ยวข้อง ว่าถือเป็นคุณวิเศษประการหนึ่งของเรื่องขุนช้างขุนแผน อันเป็นการรับรองในเบื้องต้น ถึงความมีอยู่ของข้อเด่นในเรื่องความจงรักภักดี กระทั่งเป็นที่ยอมรับของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ราชานุภาพ ต่อข้อเด่นดังกล่าว (นริศรา นวัตกรรม และ ตำรา ราชานุภาพ 2504 : 31-32)

สิ่งที่จะละเอียดเสียมิได้เมื่อกล่าวสรุปถึง “สารหลัก” เกี่ยวกับความจงรักภักดี หรือความไม่จงรักภักดี ของหนังสือที่ถูกแปลงรูปจาก “วรรณคดีชาวบ้าน” ให้กลายเป็น “วรรณคดีลายลักษณ์” โดยชนชั้นปกครองของประเทศไทย นับตั้งแต่รัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตรวจชำระอย่างละเอียดลออรวม 2 ปี ด้วยแนวทางและ “ความประสงค์จะรักษาหนังสือกลอนเป็นภาษาไทยไว้ให้ถาวร เป็นข้อสำคัญยิ่งกว่าจะพยายามรักษาเรื่องขุนช้างขุนแผน” กระทั่งได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรให้เป็นวรรณคดีที่เลิศประเภท “กลอนสุภาพ” อย่าง “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ ภายใต้ข้อกำหนดของพระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร พ.ศ.2457 มาตรา 8 ว่าด้วยการนิยามและพิจารณาหนังสือ ที่ควรได้รับประโยชน์จากวรรณคดีสโมสรตามสมควร รวมถึงข้อบังคับวรรณคดีสโมสร พ.ศ. 2460 หมวด 2 ว่าด้วยลักษณะพิจารณา ซึ่งระบุไว้อย่างชัดเจนถึงคุณสมบัติของวรรณคดี รวมถึงวรรณคดีที่ควรได้รับประโยชน์จากวรรณคดีสโมสร ว่าต้องเป็นเรื่องที่ “สมาชิกส่วนมาก” เห็นว่า “ไม่ก่อความทางการเมือง” (ปรุงศรี วัลลิโหมดม 2524 : 649)

การได้รับการพิจารณาจากชนชั้นปกครองซึ่งมีความอนุรักษนิยม รวมถึงมีหน้าที่โดยตรงในการพิจารณากลั่นกรอง ให้วรรณคดีในขณะนั้นเป็นไปตามแนวทางและนโยบายของรัฐ ดังที่ได้ระบุไว้ จึงนับเป็นการ

กรองด้วย “ตาข่ายตาถี่” ซ้ำแล้วซ้ำเล่า เพื่อมิให้วรรณคดีเรื่องนี้มีเนื้อความอันเป็นช่องโหว่ ส่อไปในทางก่อความทางการเมืองโดยแสดงความไม่จงรักภักดี ที่ยังคงดำรงอยู่นั้น จึงน่าที่จะมีความหมาย และประโยชน์อย่างอื่นด้วย ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยพบว่า ผลจากการเน้นย้ำของคำพูด หรือพฤติกรรมที่แสดงถึงความไม่จงรักภักดีทั้งหลายนั้น กลับเสริมให้เห็นถึงความสามารถของตัวละครแต่ละตัว ซึ่งในท้ายที่สุดก็ยอมรับราชทัณฑ์ต่างๆ ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น รวมถึงเป็นการแสดงให้เห็นชัดเจนว่าเป็นการ “ยอม” มิใช่ “หมดทางต่อสู้” และสามารถเพิ่มความเข้มข้นของความจงรักภักดีให้ดูหนักแน่นยิ่งขึ้นไปอีก

การกล่าวโดยสรุปว่า หนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ สามารถแสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีอย่างยิ่งของขุนแผนและครอบครัว ในฐานะทหารคู่ราชบัลลังก์ อย่างเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อาจนับว่าเป็นสิ่งซึ่งพึงได้ในระดับหนึ่ง หากแต่ด้วยความรวบรัดของการสรุปในทำนองนี้ จึงแสดงให้เห็นว่าผลการศึกษาวิจัยที่ผ่านมา ต่างละเลยการพิจารณาถึงตัวบทที่เป็นจำนวนมาก ซึ่งมีความขัดแย้ง และทำทลายข้อสรุปอันรวบรัดนั่นเอง เช่นเดียวกัน การสรุปอย่างรวบรัดยิ่งกว่าว่า หนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ เป็นเรื่องของการขบถ ก็ออกจะเป็นการละเอียดถึงคำอธิบายที่แวดล้อมเนื้อความที่ถูกนำมาพิจารณาอย่างน่าเสียดาย เพราะหากพิจารณาวิเคราะห์โดยละเอียดแล้ว จะพบถึงความเป็นเหตุเป็นผล ของการเน้นในประเด็นปลีกย่อยต่างๆ ว่าล้วนเป็นไปเพื่อส่งเสริม และสนับสนุนประเด็นอันเป็นหัวใจของเรื่อง คือ “ความจงรักภักดี” นั่นเอง

“เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” กับกระบวนการการสร้างรัฐชาติของไทย

เมื่อพิจารณาถึงช่วงเวลา ที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ราชานุภาพ ทรงเริ่มนำบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนสำนวนต่างๆ มาตรวจชำระ และจัดพิมพ์เป็นหนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ นั้น พบว่าเป็นปีเดียวกันกับที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ราชานุภาพ ทรงลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทำให้ทรงหมดอำนาจในการที่จะดำเนินการ

ปฏิรูปประเทศตามแนวทางที่ทรงวางไว้ และยังมีได้
กระทำให้เป็นรูปธรรมเท่าใดนัก อำนาจหน้าที่เพียง
อย่างเดียวที่ทรงเหลืออยู่ คือบัญชางานในหอพระสมุด

แม้จะมีได้ทรงมีอำนาจในฐานะเสนาบดีกระทรวง
มหาดไทยแล้ว กระทั่งอำนาจมหาดไทยที่เคยมีอยู่เดิม
ก็ถูกกระจายออกไป แต่ด้วยความสำนึกในหน้าที่ของ
พระองค์ในฐานะ “รัฐบุรุษ” รวมถึงพระราชดำริของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงฝากฝัง
ให้ “อยู่ช่วยรักษาราชอาณาจักรในกาลต่อไป” (ภรณ์
กาญจน์ชรี 2532 : 356) จึงทรงมีเคยที่จะเลิกล้มแนว
ความตั้งใจ ที่จะกระทำประโยชน์ต่อชาติ ตามแนวทาง
ที่ทรงตั้งพระทัยไว้ (จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ 2545 :
512)

ภายใต้กระบวนการการรวมอำนาจเข้าสู่
ศูนย์กลาง โดยระบบมณฑลเทศาภิบาล อาณาจักรซึ่งเคย
ปกครองด้วยระบบนครรัฐ จึงถูกผนวกเข้ามาเป็นอันหนึ่ง
อันเดียวกัน ด้วยระบบบริหารแบบ “รัฐประชาชาติ”
บูรณาภาพแห่งดินแดน รวมถึงเอกภาพของประชากร
จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญ ด้วยตระกัเช่นนี้เอง ถ้าประชากร
ของรัฐยังไม่มีเอกภาพ ทางเลือกจึงมีอยู่เพียงทาง
เดียว คือทำเอกภาพให้เกิดขึ้นให้ได้ ไม่ว่าจะด้วยการรวม
ศูนย์อำนาจปกครอง โดยนำประชากรทุกระดับชั้น มา
อยู่ภายใต้พระบรมเดชานุภาพ อย่างไม่แบ่งแยก หรือ
สร้างสำนึกแห่ง “ความเป็นไทย” ร่วมกัน ในหมูชนซึ่ง
แต่เดิม ถูกเรียนขานว่าเป็นต่างชาติต่างภาษา (สมเกียรติ
วันทะนะ 2530 : 79)

ด้วยสถานการณ์ที่ราษฎร ต่างได้รับการ
ปลดปล่อย ให้พ้นจากการเป็นทาสและกึ่งทาส และ
ทำให้เกิดความริเริ่มในการปกครองตนเอง (ภรณ์
กาญจน์ชรี 2532 : 356) คำถามที่เกิดขึ้นจึงมีอยู่ว่า
“มันเป็นการปกครองตนเองของใครกัน ใครถูกปลดปล่อย
จากใคร” (ธงชัย วินิจจะกุล 2551 : 98) ผนวกกับแนวทาง
เดิมซึ่ง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีอาจ
ที่จะสานต่อได้ในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
การรวบรวม ตรวจชำระ และจัดพิมพ์หนังสือที่ได้รับ
ความนิยมอยู่แล้วในสังคมชาวบ้าน อย่าง “เสภาเรื่องขุน
ช้าง - ขุนแผน” จึงเป็นโอกาสที่จะทรงสามารถ สถาปนา
โมทัศน์ อันเป็นภาพแทนความจริงของ “อัตลักษณ์”

ของสังคมและวัฒนธรรมไทย เพื่อเป็นคำอธิบายว่า เรา
คือใคร ? และควรจะอยู่กันอย่างใด ?

ภาพแทนความจริงดังกล่าว จะถูกใช้เป็นกรอบใน
การกำหนดสถานภาพ หน้าที่ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ
ตลอดจนพฤติกรรมทางสังคมอื่นๆ ของราษฎรจำนวนมาก
ที่เพิ่งได้รับการปลดปล่อย และเปลี่ยนสถานภาพ
จาก “ไพร่” และ “ทาส” ไปสู่เสรีชน รวมถึงราษฎรตาม
หัวเมืองต่างๆ ที่มีเคยมีความรู้สึกว่าเป็นราษฎรของ
ประเทศไทย หรือเป็นเจ้าของประเทศร่วมกับกับราษฎร
ในกรุงเทพฯ ในวิถีทางที่ราษฎรเหล่านั้นจะ (ถูกทำให้)
รู้สึกว่าเป็นกำลังอยู่ในวิถีทางที่ถูกต้องและควรจะเป็น
และยิ่งเมื่อเครื่องมือที่ทรงเลือกใช้เป็นหนังสือวรรณคดี
“นายหน้า” ที่สามารถเข้าใจให้เกิดความรู้สึกร่วม และ
คล้อยตามได้ง่ายกว่าการใช้หนังสือประเภทคำสอน
สารหลักที่หนังสือเล่มนี้ต้องการสั่งสอนเรื่อง “ความจงรัก
ภักดี” ต่อพระมหากษัตริย์ให้เกิดขึ้นร่วมกันในหมู่ราษฎร
โดยมีต้องเอ่ยคำว่า “จงรักภักดี” อย่างแจ่มชัด เพียง
แต่แสดงภาพของตัวตนหรือพฤติกรรมอันเป็น “อุดมคติ”
ของตัวเอกที่ได้รับการยกย่องแบบชาวบ้านๆ จึงน่าที่
จะเป็นผล ทำให้ราษฎรสำนึกถึงตัวตนและ “ชุมชนใน
จินตนาการ” รวมถึงหน้าที่ของตนในสังคมในจินตนาการ
ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

“เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” กับเหตุการณ์ กบฏ ร.ศ.130

นอกเหนือจากประโยชน์ในการเป็นส่วนหนึ่ง
ที่ช่วยสร้างชุมชนจินตกรรม และความรับรู้ในตำแหน่ง
แห่งที่ของตนในสังคมจินตกรรมนั้นๆ แล้ว “สารหลัก”
เกี่ยวกับ “ความจงรักภักดี” ที่สื่อผ่านหนังสือ “เสภาเรื่อง
ขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ อย่างแนบเนียน ยัง
สอดรับกับวาระเฉพาะหน้าทางการเมืองที่ผู้นำต่างวิตก
กังวลกับการเกิดกบฏของหมู่ข้าราชการ เมื่อ พ.ศ. 2455
รวมถึงการทวีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้นของการแสดง
ความคิดเห็นเรื่องระบอบการปกครอง โดยเฉพาะใน
ประเด็นการวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของคณะรัฐบาล
ว่ามีได้กระทำให้สมกับคุณค่าที่ราษฎร เสียเงินภาษีอากร
และให้ความไว้วางใจ การเรียกร้องได้ขยายวงเรื่อยมา
(อัจฉราพร กมฺพพิสมัย 2542 : 236) กระทั่งมีบุคคล
บางกลุ่มกล่าวกันว่า ยังมีการคบคิดกันอีกครั้งใน พ.ศ.

2460 (จุลจักรพงษ์ 2514 : 590) ซึ่งเป็นปีเดียวกันกับที่หนังสือเล่มนี้ได้รับการจัดพิมพ์

มูลเหตุอันเป็นที่มาของความคิดในการกบฏ ทั้งเหตุการณ์การเขียนหลังนายทหารชั้นสัญญาบัตร ทหารของชาติ ด้วยสาเหตุอันมิบังควร (เหรียญ ศรีจันทร์ และเนตร พูนวิวัฒน์ 2517 : 42) รวมถึงพระราชจริยาวัตรของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่คณะกบฏคิดเอาว่า การที่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฝึกฝนแต่การพอรำ ไม่เอาใจใส่ราชการแผ่นดินนั้น นับเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้บ้านเมืองทรุดโทรมลง (อมรรตุนารักษ์ 2519 : 27) กระทั่งมีการนำ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปเปรียบเทียบกับพระเจ้าแผ่นดินของประเทศเยอรมนี ที่ทรงเอาพระทัยใส่ต่อทหาร โดยหาโอกาสมานอนในโรงทหาร ถึงเดือนละ 1 อาทิตย์ หากแต่ประเทศไทยเรา พระเจ้าแผ่นดินชอบเล่นโซน ไม่เอาใจใส่ราชการ (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ 2454)

การต่อต้านที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้นี้ หากเทียบเคียงกับตัวบทของหนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ ก็พบว่า มูลเหตุ รวมถึงความรู้สึกของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งของคณะกบฏ ที่มีต่อพระมหากษัตริย์ ก็ได้แตกต่างไปจากสิ่งที่เกิดขึ้นในบทเสภา กล่าวคือสมเด็จพระพันวษาเองก็ใช้พระมหากษัตริย์ที่ทรงสนพระทัยในราชการบ้านเมืองเท่าไรนัก ภาพที่ตัวบทฉายให้เห็น กลับเป็นภาพของพระมหากษัตริย์เจ้าอารมณ์ ที่ลงโทษข้าราชการโดยเฉพาะครอบครัวของขุนแผนอย่างรุนแรง และหลายต่อหลายครั้งที่ทรงตัดสินเกินกว่าเหตุ เพียงเพราะอารมณ์ชั่ววูบ ทั้งๆ ที่ตัวละครซึ่งทรงมีรับสั่งให้ลงโทษนั้น เป็นทหารเอกที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อราชบัลลังก์

เมื่อพิจารณาถึงประเด็นภูมิหลังของคณะกบฏ พบว่าก็มีคุณสมบัติอันสอดคล้องกับตัวละครในหนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ อย่างน่าประหลาดใจ กล่าวคือ กลุ่มคนเหล่านี้เป็น “ข้าราชการทหาร” ที่มาจาก “สามัญชน” และมีความรู้ความสามารถสูงกว่าคนทั่วไป อันเป็นเครื่องมือที่แสดงถึงความสามารถในการจะ “ไม่เชื่อฟัง” ก็ได้ แต่ตัวละครเหล่านั้น ซึ่งเป็นตัวละครที่คนไทยจำนวนมากยกย่องให้เป็น “พระเอก

นักรบ” ด้วย “ความจงรักภักดี” จึง “ยอม” อย่างไม่มีข้อแม้ ขณะเดียวกัน ภูมิหลังทางการศึกษาของคณะกบฏ ร.ศ.130 ส่วนใหญ่มาจากโรงเรียนนายร้อย และโรงเรียนกฎหมาย อันเป็นพื้นฐานที่เกื้อหนุนให้คนกลุ่มนี้มีความคิดที่ก้าวหน้า เกินกว่าผู้ที่มีการศึกษากลุ่มอื่นๆ ในขณะนั้น (อัจฉราพร กมฺพพิสมัย 2542 : 161) และเชื่อมั่นในพลังและความคิดของตน ในฐานะผู้ที่จักพิทักษ์รักษาและสร้างความเจริญให้แก่บ้านเมือง (อัจฉราพร กมฺพพิสมัย 2542 : 159)

“สารหลัก” ที่หนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ เน้นย้ำอยู่เสมอ ก็คือ “ความจงรักภักดี” โดยไม่มีข้อแม้ ไม่ว่าจะพระมหากษัตริย์จะทรงมีความสามารถหรือไม่ พระมหากษัตริย์จะทรงมีความยุติธรรมหรือไม่ ความจงรักภักดีเช่นว่านี้ อันเป็นเสมือนแบบอย่าง หรือแนวปฏิบัติของข้าราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ทหาร” ควรจะปฏิบัติตาม เพราะนี่ถือเป็นสิ่งซึ่งมีมาแต่โบราณ เป็นสิ่งดีงามที่ได้รับการยกย่อง และควรยึดถือปฏิบัติสืบต่อไป จึงดูสอดคล้องกับเหตุการณ์กบฏนี้เป็นอย่างยิ่ง

ยิ่งเมื่อพิจารณาถึงลักษณะคำตอบของ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ผู้รู้กล่าวกันว่า มิได้ปรากฏในรูปของการเสนอความคิดเห็นเพื่อวิวาทะกับความเห็นอื่นๆ อย่างตรงไปตรงมา ดังที่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชนิพนธ์ และเป็นประเด็นในการสถาปนาความคิดนามธรรมของตะวันตกในสมัยใหม่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเลือกที่จะแฝงเร้นคำตอบของพระองค์เอาไว้อย่างแนบเนียนละเมียดละไม ในพระนิพนธ์หลายรูปแบบ โดยที่ “สารหลัก” ในพระนิพนธ์เหล่านั้นมีความสอดคล้องและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน จนกลายเป็นความคิดที่ทรงพลัง ที่จะซึมลงไปเปลี่ยนแปลงจิตใจหรือนิสัยใจคอของคน (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546 : 17-18) ดังแนวพระดำริที่ทรงเสนอไว้เมื่อปี พ.ศ.2449 เกี่ยวกับการเขียนตำราว่า “รัฐบาลมีอำนาจที่จะตกแต่งนิสัยใจคอไพร่บ้านพลเมืองได้ด้วยแต่งหนังสือสำหรับสอนเด็กนักเรียน” (วารุณี ไอสถารมย์ 2524 : 108) จึงมีความเป็นไปได้เช่นกันว่า หนังสือ “เสภาเรื่องขุน - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ ที่จัดพิมพ์ขึ้นในขณะนั้น เพื่อเป็นปฏิกริยา

ต่อการเกิดขึ้นของเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 โดยความ
จงใจของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย ราชานุกาพ พระบิดา
“ประวัติศาสตร์” และ “กระทรวงมหาดไทย” ของไทย

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

หนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับ
หอพระสมุดฯ นับเป็นหนังสือเล่มหนึ่งที่มีความสำคัญ
อย่างยิ่งของสังคมไทย ทั้งในฐานะที่เป็น “อุมรพยาน
ใหญ่” สำหรับความรู้ในทุกมิติของชีวิตคนไทย ซึ่งอาจ
จะเป็นสมัยอยุธยา หรือรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ตาม
แต่หลายต่อหลายสิ่งที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้ ยัง
คงส่งผล และมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อความเป็นสังคมไทย
ในปัจจุบัน ทั้งในรูปแบบที่เราเข้าใจก็ดี และอาจจะยัง
ไม่เข้าใจก็ดี

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิเคราะห์ถึงนัยทางการเมือง
ของหนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับ
หอพระสมุดฯ ทั้งในมิติของตัวบท และบริบท ควบคู่กัน
ไป รวมถึงหาความเชื่อมโยงที่มีระหว่างสองสิ่งนี้ เพื่อ
ตอบคำถามสำคัญเกี่ยวกับสาเหตุหรือปัจจัยที่ผลักดัน
ให้หนังสือเล่มนี้ต้องเกิดขึ้น ณ ช่วงเวลานั้นๆ ในรูปของ
ข้อเสนอ

ด้านตัวบท ข้อถกเถียงที่ยังคงดำรงอยู่ในวง
วิชาการ คือ สารหลัก หรือความคิดทางการเมือง ที่แฝง
อยู่ในบทเสภาขนาดความยาวกว่าพันหน้านั้น เป็นเรื่อง
ของ “ความจงรักภักดี” ที่แสดงผ่านความเป็นตัวตน และ
พฤติกรรมของตัวละครสำคัญๆ อย่างครอบครัวของ
ขุนแผน หรือเป็นเรื่องของการแสดงออก อันเป็นผลจาก
ความคับข้องใจที่มีอยู่เดิมในฉบับชาวบ้าน จนทำให้ตัว
บทกลายเป็นเรื่องของอำนาจและการ “ขบถ” กันแน่

ผลจากการสำรวจเอกสารและสืบค้นผลงาน
วิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าว พบว่าตัวบทอัน
นำไปสู่ข้อสรุปของทั้งฝ่ายที่ยืนยันว่าหนังสือ “เสภา
เรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ นี้ เป็นเรื่อง
ของ “ความจงรักภักดี” และฝ่ายที่เสนอข้อคัดค้านว่าเป็น
เรื่องของ “อำนาจและการขบถ” ต่างเป็นเพียงเนื้อความ
ที่ถูกตัดตอนอย่างสอดคล้องให้เอื้อต่อการวิเคราะห์ โดย
มิได้มีการนำตัวบทที่อีกฝ่ายหยิบยกไปอธิบายเพื่อยืนยัน

ข้อสรุปของตนเองมากล่าวถึง หรืออธิบายให้เกิดความ
กระจ่าง เสมือนหนึ่งว่าตัวบทอันขัดแย้งเหล่านั้นไม่มี
ตัวตน แต่ผลการวิจัยครั้งนี้ ซึ่งผ่านการพิจารณาข้อสังเกต
หลายประการ รวมทั้งพิเคราะห์ความสอดคล้องและเป็น
เหตุเป็นผลของตัวบท โดยมีได้ตัดตอนเฉพาะแต่เพียง
บางส่วนบางตอนแล้วนำไปอธิบายดังที่ผ่านมา กลับได้
คำตอบที่แตกต่างออกไป

นับตั้งแต่ประวัติความเป็นมาของเค้าโครงอันเป็น
ต้นฉบับและที่มาของหนังสือเล่มนี้ ซึ่งนักวิชาการใน
ปัจจุบันเข้าใจตรงกันว่าระยะเวลาาร่วม 200 ปี ที่
วรรณคดีเรื่องนี้ได้ถูกสถาปนาให้อยู่ในรูปของวรรณคดี
ลายลักษณ์ และอยู่ภายใต้การควบคุมความคิดทาง
การเมืองให้อยู่ในทิศทางที่ควรจะเป็นทั้งทางตรงและ
ทางอ้อมโดยเหล่าชนชั้นปกครอง ในนาม “กวีราชสำนัก”
นับตั้งแต่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ทรงตัดสินพระทัยที่จะให้มีการชำระสะสางกระบวนการ
ขับเสภาเสียใหม่ แล้วบันทึกบทเสภาเรื่องนี้ไว้เป็น
ฉบับหลวง หรือ “ฉบับมาตรฐาน” ไม่ว่าจะนำไปด้วยความ
ตั้งใจหรือไมก็ตามที่ แต่ผลอันเกิดจากการ
ตัดสินพระทัยเช่นนี้ ย่อมเบียดขับให้บทเสภาฉบับ
ชาวบ้านหรือที่เรียกว่า “ฉบับชเลยศักดิ์” ที่เคยมีอยู่ ซึ่ง
อาจโลดโผน และเป็นความคิดทางการเมืองที่มีความ
สุ่มเสี่ยงจะก่อภัยให้กับความมั่นคงของรัฐ รวมถึง
สถาบันพระมหากษัตริย์ ถึงขั้นที่ คมทวน คันธนู (2541 :
130) หรือ จิตร ภูมิศักดิ์ (ธนาพล ลิมภิกษิต 2552)
กล่าวอ้างว่ามีตัวตน ต้องสูญสลายหายไป

ล่วงเลยมาในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ผลอันเกิดจากการขยายตัว
ของเทคโนโลยีการพิมพ์ รวมถึงการเปิดกว้างมากขึ้น
ของเสรีภาพสื่อ โดยเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์อย่างหนังสือพิมพ์
ส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อม ให้ชนชั้นปกครอง
จำต้องสกัดกั้นความคิดทางการเมือง ที่เป็นอันตรายต่อ
ความมั่นคงของรัฐและระบอบกษัตริย์ ภายใต้คำจำกัด
ความที่ว่า “ก่อกวนทางการเมือง” ครอบคลุมกระทั่ง
วงการวรรณคดี ดังที่ปรากฏในมาตรา 8 ของพระราช
กฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร อย่างยิ่งเมื่อวรรณคดีเรื่อง
“ขุนช้างขุนแผน” ซึ่งถูกตรวจชำระโดยบุคคลสำคัญ ใน
การสถาปนาวัฒนธรรมทางความคิด ที่ช่วยจรรโลงระบบ

การเมืองแบบรวมศูนย์ อย่างสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เหล่านี้จึงเปรียบเสมือน “ตาข่ายตาถี่” ที่มีความสามารถในการกั้นกรองความคิดทางการเมือง อันหมิ่นเหม่ไปในทางก่อวินาศกรรมเมือง ให้เบาบางจนกระทั่งหมดไปได้

หากแต่ชิ้นส่วนของตัวบทที่จัดกระจายอยู่ตามหน้าต่างๆ ของหนังสือขนาดยาวเล่มนี้ ยังคงมีส่วนที่เมื่อถูกตัดออกไปเพียง “บางช่วงบางตอน” สามารถที่จะนำมาซึ่งข้อสรุป ในทำนองหมิ่นเหม่ต่อการก่อวินาศกรรมเมือง กระทั่งล่วงเลยไปถึงขั้นของการต่อต้านขัดขืน และ “ขบถ” ได้ในที่สุด เนื้อความเหล่านี้ หากตอบอย่างดูเบาวิจารณ์ญาณ รวมถึงความสามารถของคณะบุคคลผู้ซึ่งทำหน้าที่เป็น “ตาข่ายตาถี่” หลายต่อหลายท่าน ก็อาจกล่าวได้ว่านี่เป็นเค้าโครงที่หลงเหลือหลุดรอดมาจากฉบับชาวบ้าน แต่เมื่อพิจารณาถึงความวิตกกังวล รวมถึงแนวนโยบายของชนชั้นปกครอง ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ตลอดจนจนกระบวนการกว่าร้อยปีในการสถาปนาหนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับมาตรฐาน ฉบับนี้ นับเป็นข้อกึ่งสำคัญต่อความมุ่งหมายที่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงยินยอมปล่อยให้ตัวบทเหล่านี้ยังคงมีอยู่ มิได้ถูกกำจัดออกไปตามที่ควรจะเป็น

เมื่อพิจารณาถึงตัวบทโดยรวม และวิเคราะห์ถึงความเห็นเหตุเป็นผลของตัวบท ก็จะพบว่าตลอดทั้งเรื่อง ตัวบทได้เน้นย้ำให้เห็นถึงความสามารถของครอบครัวขุนแผนทั้ง 4 คน ว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีวิทยาอาคมเข้มแข็ง อยู่ยงคงกระพัน มีมีผู้หนึ่งผู้ใดที่จะต่อสู้อันได้ ตัวละครเหล่านี้ได้รับการกล่าวเน้นให้เห็นถึงความสามารถผ่านทั้งตัวบทที่กล่าวถึงความสามารถจำเพาะของตัวละครนั้นๆ เอง ผ่านทั้งการเน้นย้ำถึงความด้อยสามารถของตัวละครอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นขุนนางในกรุงศรีอยุธยาเอง ที่เมื่อมีศึกคราวใด ก็หาว่ามีผู้หนึ่งผู้ใดที่จะกล้าอาสาออกรบทัพจับศึกไม่ มีเพียงแต่ครอบครัวของขุนแผนเท่านั้น ที่รับหน้าที่ประหนึ่ง “เสาค้ำบัลลังก์” ของสมเด็จพระพันวษา รวมถึงแม่ทัพนายกองของอริราชศัตรู ที่ล้วนพ่ายแพ้ต่อกองทัพซึ่งจำเพาะต้องนำโดยครอบครัวของขุนแผนทุกครั้งไป

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ช่องทางสุดท้ายที่ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่ามีความสามารถ และสันนิษฐานได้ว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ น่าที่จะทรง “จงใจ” คงไว้เพื่อการนี้ไว้ได้แก่ ตัวบทซึ่งแสดงถึงความสามารถที่จะทำทลายพระราชอำนาจของสมเด็จพระพันวษากลับอย่างถึงที่สุด ตัวบทเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสามารถที่จะกระทำการต่างๆ อันเป็นการล้มล้างพระราชอำนาจของสมเด็จพระพันวษาลงได้ แต่ตัวบทกลับกำหนดให้ความสามารถเหล่านี้ถูกจำกัดด้วย “ความจงรักภักดี” และ “กรรม” ผ่านการยกและย้ำถึงราชทัณฑ์ ซึ่งตัวละครสามารถที่จะขัดขืน และหลบหลีกไปได้โดยไม่ยากเย็นนัก ด้วยลู่ทางและความสามารถที่ตัวบทได้เปิดช่องไว้ หากเลือกที่จะกระทำ แต่ตัวละครเหล่านี้ซึ่งมีทางเลือก กลับเลือกที่จะ “ยอม” รับราชทัณฑ์ ซึ่งนัยหนึ่งย่อมหมายถึง การยอมสยบต่อพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ เพื่อยืนยันถึง “ความจงรักภักดี” และยอมรับในผล “กรรม” ของตน มิใช่ “จำต้องยอม” รับราชทัณฑ์เพราะ “หมดทางต่อต้าน”

นอกจาก “ความจงรักภักดี” คำอธิบายทางศาสนาอย่าง “กรรม” และ ความเป็น “อนิจจัง” ก็ทำหน้าที่ได้แนบเนียนดีในการปลอบโยนครอบครัวของขุนแผน ซึ่งต้องเผชิญกับความสูญเสียจากราชทัณฑ์นานเข้าแล้ว เข้าเล่า โดยมีจำเป็นต้องหาผู้รับผิดชอบ หรือสาเหตุอื่นใดมาอธิบายความสูญเสีย ซึ่งหลายต่อหลายครั้งถือเป็นความอยู่ดีธรรม และการลงโทษเกินกว่าเหตุของสถาบันเบื้องสูง ซึ่งนับเป็นอันตรายต่อความสงบเรียบร้อยของรัฐ และชนชั้นปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หากมีผู้ตั้งข้อสงสัยถึงความชอบธรรม และความยุติธรรมดังกล่าว

นำมาซึ่งข้อเสนอของผู้วิจัย เกี่ยวกับความคิดทางการเมืองที่ปรากฏอยู่ในตัวบท ของหนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ ว่าเป็นการเน้นย้ำถึง “ความจงรักภักดี” ที่นอกเหนือจากการกล่าวถึงอย่างตรงไปตรงมาแล้ว ยังเน้นย้ำให้เห็นว่าเป็นความจงรักภักดี “อย่างถึงที่สุด” โดยไม่มีข้อแม้ มิใช่เป็นไปเพราะตัวละคร “หมดทางต่อสู้” จึง “จำต้องยอม” เท่านั้น ด้านบริบทนั้น ด้วยสถานะองค์ความรู้ในปัจจุบัน

ที่ยังคงยึดถือเอาแต่เพียงเหตุผลในการตรวจชำระ และจัดพิมพ์หนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ ตามที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย ทรงกล่าวไว้ในบทพระนิพนธ์เรื่อง “ตำนานเสภา” ว่าทรงมีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อ “รักษาหนังสือกลอนเป็นอย่างดีในภาษาไทยไว้ให้ถาวร” เท่านั้น ดูจะเป็นการละเลยถึงบริบททางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะทางการเมืองในขณะนั้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อแนวโน้มนโยบายของชนชั้นปกครองของประเทศไทยอย่างยิ่ง

เมื่อพิจารณาถึงพระดำริของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย ทรงว่า “รัฐบาลมีอำนาจที่จะตกแต่งนิสยใจคอไพร่บ้านพลเมืองได้ด้วยแต่งหนังสือ” ผนวกกับความมุ่งหมายในการที่จะดำเนินการปฏิรูปประเทศตามแนวทางที่ได้ทรงวางไว้ แต่ยังมีได้กระทำเป็นรูปธรรมเท่าใดนัก ก็ทรงพ้นจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย อำนาจหน้าที่เพียงอย่างเดียวที่ทรงเหลืออยู่ในขณะนั้น คือบัญชางานในหอพระสมุดพระนิพนธ์ต่าง ๆ จึงเป็นเครื่องมือเพียงอย่างเดียว ที่พระองค์จะสามารถสานต่อแนวทางที่ทรงตั้งพระทัยไว้ได้

ผู้วิจัยยังพิจารณาพบว่า บริบทของประเทศไทยในขณะนั้น “ความจงรักภักดี” ถือเป็นวาระทางการเมืองและความต้องการของชนชั้นปกครอง ทั้งเหตุผลจากแนวทางในการปฏิรูปประเทศของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย ที่ยังมีได้ดำเนินการ ตั้งแต่เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เพื่อสร้างอัตลักษณ์ และความสำนึกร่วมกันถึงตัวตน ตำแหน่งแห่งที่ รวมถึงหน้าที่ของตนของประชาชนในประเทศภายใต้ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตามที่ชนชั้นปกครองต้องการให้เป็น และเข้ามาร่วมมือกับรัฐต่อไป

วาระเฉพาะหน้าอีกประการหนึ่งซึ่งดำรงอยู่ และสร้างความวิตกกังวลให้แก่ชนชั้นปกครองในขณะนั้น คือเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 ซึ่งเปรียบเสมือนสัญญาณเตือนสถาบันพระมหากษัตริย์ หรือเรียกได้ว่า “วิกฤตความจงรักภักดี” เนื่องจากข้าราชการและปัญญาชน อันเป็นผลผลิตของการพัฒนาประเทศ เกิดความสำนึกในความ

สามารถของตน และมองว่าระบอบการปกครองเดิมมีอาชญาที่จะสนองความต้องการ หรือมีความเหมาะสมอีกต่อไป ด้วย “สารหลัก” และเค้าโครงของเรื่องซึ่งสอดรับกันอย่างดี จนอาจกล่าวได้ว่ามีความเป็นไปได้อย่างยิ่งที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย ทรงตั้งพระทัยให้หนังสือเล่มนี้ เป็นแบบอย่างแก่การปฏิบัติ ซึ่งพระองค์ประสงค์ให้ข้าราชการ โดยเฉพาะ “ทหาร” ถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง ซึ่งหากเป็นไปดังนั้นแล้ว การเกิดขึ้นของหนังสือ “เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดฯ นี้ จึงอาจมิได้เกิดขึ้นด้วยสาเหตุดังที่ได้ทรงกล่าวไว้ในตำนานเสภา หากแต่แฝงไปด้วยนัยทางการเมือง ในอันที่จะทรงใช้หนังสือเล่มนี้ เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมกันของคนในชาติ และที่สำคัญคือ เป็นปฏิกริยาต่อเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 ก็เป็นไปได้

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยตระหนักดีถึงข้อจำกัดประการสำคัญของระเบียบวิธีวิจัยที่เลือกใช้ ว่าค่อนข้างมีความเป็นอัตวิสัยอยู่มาก กล่าวคือ เป็นการยากที่จะปฏิเสธถึงการมีตัวตนตลอดจนหลีกเลี่ยงการใช้ “พื้นฐานจิตใจ” หรือ “ความเป็นประวัติศาสตร์” อันมีอยู่เดิม ในการเข้าไปตีความตัวบท ซึ่งผู้วิจัยไม่อาจจะทราบได้อย่างแท้จริง ว่าสิ่งที่อยู่ในความคิดของบุคคลที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา หรือกล่าวอ้างถึงนั้น คืออะไร สิ่งที่กระทำได้เป็นเพียงการคาดคะเน “ความน่าจะเป็น” ของความคิดเหล่านั้น ผ่านตัวบท อันได้แก่ คำพูด ข้อเขียน หรือผลงานทั้งหลายของเขาเหล่านั้น รวมถึงบริบทแวดล้อมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสถานะหรือปัจจัยอื่นๆ ที่ผู้วิจัยจำต้องจินตนาการและพยายามมองอย่างรวบยอด ด้วยความระมัดระวังอย่างมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ และสร้างเป็นภาพรวมขึ้นมาในท้ายที่สุด กระนั้นก็ดี ถึงแม้ว่างานวิจัยชิ้นนี้อาจจะไม่ใช่ “คำตอบสุดท้าย” ที่ “ถูกต้องที่สุด” หากแต่ผู้วิจัยก็มุ่งหวังต่อไปว่า การวิจัยครั้งนี้ คงจะสามารถผันตัวไปจุดประกายทางความคิด ให้เกิดความสนใจที่จะตั้งข้อคำถาม หรือแนวทางในการศึกษาวรรณคดีสำคัญของชาติเรื่องนี้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้นต่อไป

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กัตัญญ ชูชื่น. (2543). ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- กรมศิลปากร. (2511). คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: คลังวิทยา.
- _____. (2545). เสภาเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2551). ชีวิตประวัติของเสภาขุนช้างขุนแผน (3) ทำไมต้องฆ่าวันทอง?. ศิลปวัฒนธรรม 29 (12) : 130-137.
- คมทวน คันธนู (นามแฝง). (2541). พิเคราะห์วรรณคดีโดยวิธีประวัติศาสตร์. เล่ม 2. เชียงใหม่: มิ่งเมือง.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. (2514). ปัญหาประจำวัน ชุดที่ 2. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- _____. (2532). ขุนช้างขุนแผน ฉบับอ่านใหม่. กรุงเทพฯ: สยามรัฐ.
- จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ. (2545). สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับกระทรวงมหาดไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน.
- จันทร์ศรี นิตยฤกษ์. (2543). ความฝัน : ลางบอกเหตุสำคัญในเรื่องขุนช้างขุนแผน. ใน สารเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการและงานวิจัย ปีที่ 9 ปีการศึกษา 2543, 87-96. เรไร ไพวรรณ, ปติวรรตา ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา และ อุทุมพร แยมสุข, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏธนบุรี.
- จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2514). เจ้าชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร: คลังวิทยา.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา. (2550). วิจารณ์หรือวิจารณ์: ตำนานวรรณคดีวิจารณ์แนวร้อยสร้างและสืบสาน. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ชুমสาย สุวรรณชมภู. (2534). การศึกษาเปรียบเทียบบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครกับฉบับสำนวนอื่น. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ณรงค์ศักดิ์ สอนใจ. (2548). เรื่องขุนช้างขุนแผนในรูปแบบต่างๆ. *The Journal* 1 (1) : 71-92.
- ณัฐ สุขสว่าง. (2535). วิเคราะห์สังคมระบบไพร่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่าที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยช่างศิลป์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2497). ตำนานเสภาและเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนแต่งงานพระไวย. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- แถมสุข นุ่มนนท์. (2545). ยังเติร์กุ่นแรก: กบฏ ร.ศ. 130. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- ทศนี้อยู่ สุจินะพงษ์, เรืออากาศโทหญิง. (2516). การใช้ไสยศาสตร์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2551). ภูมิภายาและประวัติศาสตร์. *ฟ้าเดียวกัน* 6 (3) : 84-118.
- ธนาพล ลีมือภิชาติ. (2552). อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. *สัมภาษณ์*, 29 มกราคม 2552.
- ธนาพล ลีมือภิชาติ และ วริศา กิตติคุณเสรี. (2551). ประวัติศาสตร์และการเมืองของวาทกรรม “หนังสือดี”. *อ่าน* 1 (3) : 38-60.
- ธีรเดช ชื่นประชาชนุสรณ์. (2538). การวิเคราะห์บทบาท และค่านิยมในสื่อพื้นบ้าน “ละครเสภาขุนช้างขุนแผน”.

- วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า. (2504). **สาส์นสมเด็จพระ
เล่ม 19**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร. (2527). **รายงานผลการวิจัย พระเอกในวรรณคดีคลาสสิกของไทย เรื่อง ขุนแผน:
พระเอกนักรบ**. กรุงเทพฯ: ชัยศิริการพิมพ์.
- ปรีดา นวลประกอบ. (2542). **แก่นเรื่องจากรวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน**. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ปรุทธิ์ วัลลิโกดม. (2524). **วรรณคดีสโมสร สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2 : 646-662.**
ภรณ์ กาญจนันธุ์. (2532). **การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458 : กระทรวง
มหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.
- ยมโดย เฟิงพงศา. (2543). **ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณศิลป์กับคีตศิลป์ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน**. **วารสาร
วิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ 8 (9-10) : 114-127.**
- วรรณท์ อักษรพงษ์. (2516). **การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จากเรื่องขุนช้าง-
ขุนแผน**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัลลพ โหรวชิต. (2546). **การศึกษาบทบาททางจริยธรรมของสตรีครองเรือนในวรรณคดีไทยเรื่องขุนช้าง
ขุนแผน**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วารุณี โอสธารมย์. (2524). **การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2475**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิชาญ สว่างวงศ์. (2530). **การวิเคราะห์ค่านิยมจากรวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (ช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาล
ที่ 3)**. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- ศักดิ์ บันเทิงเพชร. (2517). **คุณค่าเชิงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขา
วิชามัธยมศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศุภร บุนนาค. (2518). **สมบัติกวีชุด "ขุนช้างขุนแผน"**. ม.ป.ท.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2524). **สังคมศาสตร์วิภาษวิธี**. กรุงเทพฯ: ทวีกิจการพิมพ์.
- _____. (2530). **เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก**. ใน **อยู่เมืองไทย: รวม
บทความทางสังคมการเมือง เพื่อเป็นเกียรติแด่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี,
71-128**. สมบัติ จันทร์วงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). **สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ
"ชน" ของชาวสยาม**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2454). **เอกสารรัชกาลที่ 6 บ. 17/3 หนังสือที่ค้นได้จากบ้านหลวงวิมเนศวร
ขุนทวยหาญ ร.ต.ชลอ (16 ต.ค. - 1 มี.ค. 2454)**.
- สุจิตา ยิ้มสขา. (2541). **การปกครองและการบริหารแผ่นดินในเสภาขุนช้างขุนแผน: ศึกษาวิเคราะห์จาก
ภาพสะท้อนและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของตัวละคร**. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย
ทักษิณ.
- สุนันท์ จันทร์วิเมื่อง และ มิ่งขวัญ ทองพรมราช. (2543ก). **ขุนช้าง: ชายรูปชั่วผู้มั่นรัก**. กรุงเทพฯ: ช้างทอง.
- _____. (2543ข). **ขุนแผน : ขุนพลนักรบและนักรัก**. กรุงเทพฯ: ช้างทอง.
- _____. (2543ค). **พลาญงาม : ผู้ตามรอยรบและรอยรัก**. กรุงเทพฯ: ช้างทอง.

- _____ . (2543ง). **พิมพ์ฉลาไลย : หญิงงามผู้อำภพ**. กรุงเทพฯ: ช้างทอง.
- สุนันทา โสรจัจ. (2520). **บทวิเคราะห์ - วิจารณ์ พระเอกหรือผู้ร้ายในวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: นิยมวิทยา.
- สุริรัตน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2541). **การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน**. ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- เหรียญ ศรีจันทร์, ร้อยตรี และ เนตร พูนวิวัฒน์, ร้อยตรี. (2517). **กบฏ ร.ศ.130**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย.
- อมรรตฤณารักษ์, จมีน. (2519). **พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: พระบรมราโชบายทางการเมือง**. พระนคร: CURUSKA.
- อัศวินย์ เรืองรอง. (2543). **คุณค่าทางวรรณศิลป์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน**. *มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์* 17 (4) : 33-47.
- อัจฉราพร กมฺพพิสมัย. (2542). **กบฏ ร.ศ. 130 กบฏเพื่อประชาธิปไตย: แนวคิดทหารใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ.

ภาษาอังกฤษ

- Anderson, B. (2006). **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**. London: Verso.
- Baker, C. (2008). **The Revolt of Khun Phaen**. [Online]. Retrieved August 12, 2008. from <http://www.fringier.org/wp-content/writings/chris-baker.pdf>.
- Negash, G. (2004). Art Invoked: A Mode of Understanding and Shaping the Political. **International Political Science Review** 25 (2) : 185-201.
- Reynolds, C. (2005). Nation and State in Histories of Nation-Building, with Special Reference to Thailand. in W. Gungwu, ed. **Nation-Building: Five Southeast Asian Histories**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Sturm, A. (2006). **The King's Nation: A Study of the Emergence and Development of Nation and Nationalism in Thailand**. Doctor of Philosophy Thesis, University of London.